

Borut Cerkovnik

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

Wittgenstein in Quine: osnovne podobnosti in razlike¹

Članek tematizira nekatere osnovne in bistvene konceptualne podobnosti in razlike v filozofskih pristopih dveh od vodilnih analitičnih avtorjev 20. stoletja; poznega Wittgensteina od njegovega preloma z mladostnim delom dalje in W. V. Quina predvsem v idejah, ki jih je razvijal od knjige *Word and Object* dalje. Podobnosti lahko najdemo v tem, da sta oba zavračala atomistično in redukcionistično paradigmo Dunajskega kroga ter pojem pomena kot bitnosti – bodisi mentalne bodisi objektivno abstraktne. V okviru behaviorizma oziroma razumevanja pomena kot rabe stavkov in besed sta oba svoji konceptualizaciji jezika usmerila v pragmatističen okvir. Vendar med njunima pozicijama obstajajo tudi ali predvsem razlike, ki izhajajo iz njunih popolnoma različnih metafilozofskih izhodišč – gramatikalne analize na Wittgensteinovi in naturalizma na Quinovi strani.

Ključne besede: pragmatizem, pomen kot raba, naturalizem, holizem, pluralizem, Wittgenstein, Quine.

I.

Tako Ludwig Josef Johann Wittgenstein kot Willard Van Orman Quine spadata med najbolj imenitne predstavnike (analitične) filozofije 20. stoletja, morda bi ju lahko okarakterizirali celo kot dva najbolj eminentna. Wittgenstein je vzpostavil dva različna filozofema; prvega v *Logično filozofskem traktatu* (Wittgenstein, 1976), ki je postal eden od izhodišč za stališča članov Dunajskega kroga oziroma logičnega pozitivizma (empirizma); drugega v *Filozofskih raziskavah* (FR), ki so med drugim ostra kritika *Traktata* in (vsaj deloma) izvor tega, kar se imenuje filozofija običajne govorice.² Quine je deloval na mnogih področjih od logike³ do

¹ Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa »Filozofske raziskave« (P6-0252), ki ga financira ARRS, Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

² O konceptualni navezavi Wittgensteinovih in Austinovih razmišljanj o razumevanju »običajne govorice« in tudi o »usedlinah« *Traktata* v *Filozofskih raziskavah* piše Varja Štrajn v tej številki *Analize* v članku »Govorna dejanja v funkciji logike naravnega jezika«.

³ Quinovo stališče o modalni logiki v tej številki *Analize* osvetljuje Gašper Študelj v članku »Quine o nujnosti«.

filozofije jezika; slednjo, v navezavi z epistemologijo, tematizira ta članek. S kritiko razlike analitično/sintetično je v članku »Dve dogmi empirizma« (Quine, 2001) globoko zarezal v tradicijo logičnega pozitivizma in na tej podlagi izgradil svojo scientistično/naturalistično filozofijo. Prvi je za *Logično filozofski traktat* zapisal, da »sem moral v tem, kar sem zapisal v prvi knjigi, prepoznati težke zmot« in »da bi moral stare in nove misli objaviti skupaj: da bi te svojo pravo osvetlitev lahko dobile samo v nasprotju in na ozadju mojega starejšega načina razmišljanja« (FR, Predgovor). Drugi je zavrnil (1) razliko med analitičnimi in sintetičnimi stavki, »cepitev med resnicami, ki so *analitične*, ali utemeljene na pomenu, ki ni odvisen od dejstev, in resnicami, ki so *sintetične* ali utemeljene z dejstvi« in (2) *redukcijo* vseh stavkov na tako imenovane opazovalne stavke, »tj. prepričanje, da je vsak pomenljiv stavek ekvivalenten nekemu logičnemu konstrukt izrazov, ki se nanašajo na neposredno izkušnjo«. (Quine, 2001: 67) To sta tezi, ki ju je, izhajajoč iz *Logično filozofskega traktata*, razvil logični pozitivizem *Dunajskega kroga*.

Wittgensteinov *Logično filozofski traktat* je leta 1922 napovedal jezikovni obrat analitične filozofije ter navdihnil logične pozitiviste Dunajskega kroga, njegove *Filozofske raziskave* iz leta 1953 pa so obvladovale anglosaško filozofijo do konca šestdesetih let prejšnjega stoletja. Quine je najvidnejši predstavnik postpozitivistične filozofije v Združenih državah. Njegovo delo odlikuje odločilna prekinitve tako z zamislimi pozitivistov kot s (klasično) filozofsko analizo. Tako Wittgenstein po prelomu s *Traktatom* kot Quine po svoji temeljni knjigi *Word and Object* (Quine, 1960) sta svoje misli dopolnjevala, poglobljala in razširjala. Prvi v svojih številnih za življenja neobjavljenih rokopisih in tipkopisih, drugi v številnih knjigah in člankih. Oba sta bila neumorna misleca, filozofsko dejavna vse do smrti. Znano je, da je Wittgenstein zadnje opazke v rokopis *O gotovosti* (OG) zapisal le nekaj dni pred svojo smrtjo, Quine je svoj zadnji članek objavil leta 2000, ko je za božič umrl v visoki starosti.

Ta tako rekoč največja misleca (analitične) filozofije 20. stoletja oziroma vsaj njenega jezikovnega obrata se nista nikoli srečala. V svoji avtobiografiji *Čas mojega življenja* Quine navaja pismo staršem, ki ga je – v času svojega obiskovanja pozitivističnih trdnjav srednje Evrope (Dunaj, Varšava, Praga) v letih 1932 in 1933 – poslal z Dunaja:

Napisal sem pisemce velikemu Wittgensteinu. Sedaj uči v Cambridgeu, Anglija, vendar ... verjetno preživlja svoje počitnice tu na Dunaju. Rad bi, da me ta prerok sprejme v avdienco. Videli bomo, ali bo ... hotel odgovoriti na mojo prošnjo (ker ne ve, kako simpatičen sem). (navedeno po Gibson, 2004: 4)

Wittgenstein ni odgovoril. Ko je leta 1970 umrl Rudolf Carnap, eden vodilnih predstavnikov Dunajskega kroga ter Quinov učitelj in prijatelj, je Quine na spominskem srečanju prebral svoj »Homage to Rudolf Carnap«, v katerem takoj na

začetku poudarja, da je bil Carnap zelo velika osebnost in vse od tridesetih let prejšnjega stoletja dominantna figura v filozofiji ter vodja neprestanega razvoja. »Nekateri bi to vlogo prej pripisali Wittgensteinu; mnogi pa vidijo sceno, kakor jo vidim jaz.« (Quine, 1990b) Rečemo lahko, da je bil Quine v prvi vrsti Carnapov učenec in naslednik tako imenovanega »levega krila« Dunajskega kroga, ki ga je poleg Carnapa zastopal še Otto Neurath. Tako imenovano »desno krilo« Dunajskega kroga naj bi predstavljala Wittgensteinova privrženca Schlick in Waismann.⁴ Quine je vse življenje ostajal zagovornik ideje *enotne znanosti*, ki jo je najbolj goreče zagovarjal Neurath. Nič čudnega torej ni, da je knjigo *Word and Object* posvetil Rudolfu Carnapu in da je kot vodilni *motto* knjige izpostavil Neurathovo misel, da smo kot mornarji na odprtem morju, ki morajo popraviti svojo ladjo, a je ne moremo zapeljati v dok na popravilo, da bi jo na novo zgradili iz najboljših materialov.

II.

Nekaj let pred koncem stoletja, ki sta ga zaznamovala navedena velika misleca, smo dobili v roke zbornik, ki – čeprav je bila sorodnost (in različnost) njunih stališč izpričana že velikokrat prej – neposredno sooča Quinovo in filozofijo zrelega Wittgensteina.

Urednika zbornika zaradi pomembnosti njunih misli že uvodoma poudarjata, da »je razumevanje podobnosti in razlik med filozofijama Wittgensteina in Quina bistveno, če hočemo razumeti nedavno in sodobno filozofsko misel. Primerjava med njima nas poleg tega vodi naravnost v srce sedanjih polemik v analitični filozofiji.« (Arrington & Glock; 1996: xiii) Res je sicer, da *scientistična* metodologija, ki jo zagovarja Quine, in *gramatikalna*, ki jo zastopa zreli Wittgenstein, nista edini metodologiji, ki sta na delu v analitični filozofiji. Še vedno je vsaj deloma priznana tudi oblika analize, znana iz »pionirske dobe« analitične filozofije, ki jo lahko zajamemo s sloganom, da *gramatikalna oblika stavka ni nujno tudi njegova logična oblika* in da je naloga filozofije ravno najti to logično obliko. Vendar je težko, tako menita, uvideti, kako bi lahko takšno analizo – ki naj bi odkrila logične oblike, skrite pod površino naravnega jezika – še vedno jemali resno po vseh uničujočih kritikah, ki sta jih nanjo, vsak s svoje strani, naslovila Quine in zreli Wittgenstein. Zato zagovarjata stališče, da imamo, resno vzeto, filozofi analitične tradicije sedaj na razpolago samo dve možnosti: Quinov znanstveni način filozofiranja in Wittgensteinov pojasnjevalni oziroma terapevtski pristop. Vprašanje, ki se ponuja samo od sebe, je, seveda: »Kateri je pravi?«

Urednika menita, da se filozofi »moramo spopasti z nasprotujočima naravama teh dveh možnosti« (Arrington & Glock; 1996: xiv) in razumeta zbornik, pod (oziro-

⁴ Več o »krilih« Dunajskega kroga glej, na primer, v Cerkovnik (1998) in Cerkovnik (2013: 161–184).

ma nad) katerega sta se podpisala, kot »poskus vzpostavitve foruma za trajne razprave o odnosu med Wittgensteinom in Quinom«. (*ibid.*) In poudarita, da so »metodološke in substancialne zadeve, o katerih se razpravlja v njem, odločilne za prihodnjo usmeritev analitične filozofije« (Arrington & Glock; 1996: xv).

P. M. S. Hacker, eden najvidnejših poznavalcev Wittgensteinove filozofije, je svoj prispevek v navedenem zborniku s opremil s poetičnim naslovom »Neposredna bližina na veliki oddaljenosti«, da bi poudaril, da je sorodnost Wittgensteinovih in Quinovih misli zgolj površinska. Potem ko na začetku navede, kako so *Traktat* (napačno!) razumeli člani *Dunajskega kroga* in kako je bila s Quinov pozitivistična zapuščina preobrazena v ameriško povojno filozofijo, navede dva razloga za to, da je primerjava med Quinovo in Wittgensteinovo filozofijo potrebna. Prvi razlog vidi v tem, da ima veliko idej sodobne ameriške filozofije izvor v Quinovi, ta (sodobna ameriška) filozofija pa je nenaklonjena Wittgensteinovi kasni filozofiji. (Hacker, 1996: 2) (Pomenljivo se mi zdi, da Hacker na tem mestu ne pravi, da je Quinova filozofija nenaklonjena Wittgensteinovi.) Primerjava med njima naj bi bila zato fundamentalna za razumevanje razvoja anglofonske filozofije v zadnjih tridesetih letih prejšnjega stoletja. Po drugi strani pa – tako ugotavlja Hacker in iz tega potegne drugi razlog za primerjavo – na prvi pogled njuni stališči v marsičem konvergirata. Zato ob predpostavki, »da je bila Quinova filozofija pomemben dejavnik pri izginjanju Wittgensteinovega vpliva in pri globoki spremembi pojmovanja filozofije, ki je nastopilo, to lahko izgleda presenetljivo. Konvergentnost nezdružljivega potrebuje razlago.« (*ibid.*)

Hacker v nadaljevanju navede (in nekatere opremi tudi z navedbami iz Quinovih in Wittgensteinovih del ter jih malo pokomentira) osemnajst točk, kjer naj bi zreli Wittgenstein in Quine po svoji fundamentalni knjigi konvergirala:

(1) Pomeni besed niso niti ideje v mišljenju [*mind*] niti predmeti (platonski ali kakšni drugi) v realnosti.

(2) Eden od najbolj slavnih Wittgensteinovih izrekov je »Ne sprašuj po pomenu, vprašaj po uporabi«. Quine se je v svojih delih nekajkrat nanašal⁵ na ta Wittgensteinov izrek: s stališča, da gre pri tem za verbalno vedênje, ki ga je prvi – Quine tega ne pozabi poudariti – kot mesto pomena izpostavil Dewey.⁶

(3) Quine zanika jasnost razlikovanja analitično/sintetično. Wittgenstein ga ne tematizira.

⁵ Hacker navaja odlomek iz članka »Uporaba in njeno mesto v pomenu«, kjer Quine izpostavi, da je Wittgenstein »poudarjal, da je treba pomen besede iskati v njeni uporabi. To je mesto, kamor gleda empirična semantika: v verbalno vedênje.« In ne pozabi spomniti, da je Dewey že leta 1925 naglaševal, da je pomen lastnost vedênja. (W. V. Quine, 1981d: 46)

⁶ Na primer v članku »Je filozofija izgubila stik z ljudmi?«: »Postalo je [vprašanje o zasebnem jeziku] filozofsko pomembno, ko spoznamo, da mora biti legitimna teorija pomena teorija o uporabi jezika in da je jezik družbena spretnost, družbeno vbita v glavo [*inculcated*]. Pomembnost te zadeve je poudarjal Wittgenstein in še prej Dewey ...« (Quine, 1981a: 192)

- (4) Oba filozofa zavračata stališče Dunajskega kroga, da so logične resnice resnice po konvenciji oziroma resnice na temelju pomenov.
- (5) Oba zanikata, da je naravni jezik znakovni račun [*calculus*] s trdnimi pravili, ki fiksira nujne in zadostne pogoje za aplikacijo vseh izrazov v jeziku, ki imajo pomen.
- (6) Oba zanikata zvedljivost vseh propozicij oziroma stavkov na neko množico propozicij oziroma protokolarnih stavkov, ki jih lahko navsezadnje verificiramo s tem, da se nanašamo na to, kar je neposredno dano v izkustvu.
- (7) Oba odklanjata klasični fundacionalizem v epistemologiji.
- (8) Strinjata se, da se jezikovno učenje opira na urjenje. Jezikovna pridobitev ne predpostavlja niti misli niti notranjega védenja.
- (9) Strinjata se, da jezikovno učenje vključuje kazalno [*ostensive*] poučevanje in da zgolj kazalna gesta sama po sebi ne zadošča za to, da bi določila uporabo besede, za katero gre.
- (10) Strinjata se, da je način učenja nekega izraza, način njegove vpeljave kot tak, nerelevanten za njegov status in vlogo.
- (11) Oba se nanašata na radikalni prevod – prevod jezika popolnoma tujih ljudi – kot na neko hevristično sredstvo za pojasnitev pojmov jezika, pomena in razumevanja.
- (12) Oba ugotavljata neko nedoločenost v uporabi jezika in v interpretaciji njegove uporabe.
- (13) Na prvi pogled se oba nanašata na vprašanja o razumevanju behavioristično.⁷
- (14) Z zavrnitvijo tako korespondenčne kot koherentne teorije resnice konvergirata v njunem pojmovanju resnice, glede na te teorije pa Wittgenstein napravi resnico za trivialno s tem, da sprejme neko deflacijsko [*deflationary*] (ramseyevsko) razlago resnice, medtem ko Quine obravnava predikat »je resničen« kot neko ne-navajalno [*disquotational*] sredstvo.
- (15) Holizem glede razumevanja jezika je skupen obema.
- (16) Oba sprejemata holizem z ozirom na splet verjetij [*web of beliefs*].

⁷ Behaviorizem je bil popularen pristop pred, med in po drugi svetovni vojni predvsem v psihologiji – njegov morda najvidnejši predstavnik je B. F. Skinner – pa tudi v drugih vedah: filozofiji, pedagogiki ... V nasprotju z, na primer, introspekcijo naj bi behavioristični pristop na podlagi raziskav človeškega (in živalskega) opazljivega vedenja zagotavljal objektivno znanstveno razlago. Ta pristop v okviru teorije o znakih (semiotike) v tej številki *AnaliZA* prikaže članek Maria Karduma »Behavioristična (bio)semiotika Charlesa Morrisa«.

(17) Strinjata se, da imamo matematične izjave za imune pred falsifikacijo.⁸

(18) Oba zavračata *de re* nujnost. (Hacker, 1996: 2-6)

Čeprav sta se, kakor je razvidno tudi iz navedenega, Wittgenstein in Quine ukvarjala s podobnimi vprašanji, pa »se tapiserija, ki jo je stkal Wittgenstein, globoko razlikuje od Quinove« (Hacker, 1996: 6). Hacker ugotavlja, da v negativnih točkah – (1), (3–7), (10), (14) in (18) – sovpadata, čeprav se razlogi za zavračanje navedenih stališč pri obeh avtorjih razlikujejo. To se po njegovem mnenju izraža predvsem pri točkah (3), (7) in (18). Pozitivne točke konvergence – predvsem točke (2), (12) in (15–18), na katere se Hacker osredotoči v nadaljevanju svojega članka – pa »pogosto zakrivajo globoko nestrinjanje. Celo tam, kjer obstaja neka stopnja metodološkega strinjanja ((11), (13)), je posel te metodologije povsem različen. Ker je Wittgensteinovo pojmovanje jezika, v nasprotju s Quinovim, normativno. To nestrinjanje okuži tudi delno strinjanje glede takšnih točk, kot je (8). Podobno je tudi strinjanje glede kazalnega učenja (9) površinsko, ker Quine kazalne definicije ne sprejema kot nekega pravila za uporabo neke besede oziroma nekega vzorca kot pripadajočega metodi reprezentacije.« (Hacker, 1996: 7)

Hacker v nadaljevanju ne pokaže samo, kako se Quina in Wittgenstein razlikujeta v pojmovanju uporabe, pomena in sinonimnosti, analitičnosti in nujne resnice, kazalnega učenja in razlage, spremenljivosti prepričanj ter razumevanja, interpretacije, prevajanja in nedoločenosti, ampak poskuša tudi nakazati pot, kako bi lahko Quinovo pozicijo s perspektive Wittgensteinove kasne filozofije zavrnili. Še pred tem razpravlja o vplivu članov Dunajskega kroga (med njimi še posebej Carnapa) na Quina:

– tako kot oni je empirist in meni, da je vse védenje izpeljano iz izkustva, čeprav izkustva ne pojmuje niti fenomenalistično niti fizikalistično, ampak »v okviru stimulacije čutnih receptorjev«;

– »paradigma védenja je znanstveno védenje«;

– analogno enotni znanosti Dunajskega kroga je lahko znanost poenotena v enem sistemu, ki ima za osnovo vodilno znanost – fiziko (če razlage v neki manj temeljni znanosti niso zvedljive na fiziko, pa so »v najboljšem primeru lokalne poplošitve, ki supervenirajo nad fizičnimi zakoni«);

– zavrne *načelo* verifikacije (smisel stavka je v metodi empiričnega potrjevanja ali zavračanja), vendar ne zavrne verifikacionizma;

⁸ Wittgenstein (OG, § 655): »Matematični stavek je nemudoma uradno dobil pečat nespornosti. Tj.: 'Prepirajte se o drugih stvareh; to trdno drži, je os, okrog katere se vrti vaš spor.'« Quine (1990c: 11): »Če ga vprašamo, zakaj prizanaša matematiki, bo znanstvenik morda dejal, da so njeni zakoni nujno resnični; sam pa mislim, da imamo tukaj neko razlago matematične nujnosti same. Ta je v naši neizgovorjeni politiki ščitenja matematike, tako da smo svobodni v tem, da namesto matematičnih zavračamo druga verjetja.«

– tako kot »Dunajčani« se nagiba k nominalizmu, dopušča le tiste abstraktne bitnosti (razrede, funkcije in števila), ki jih potrebujemo za spodobno znanost in filozofijo in za katere lahko vzpostavimo jasne ekstenzionalne kriterije identitete (zaradi tega razloga zavrača, na primer, propozicije kot pomene stavkov). (Hacker, 1996: 7)

Na Quina ni vplival samo njegov »največji učitelj« Carnap, ampak tudi ameriški pragmatizem (zlasti) z Deweyem, behaviorizem z Watsonom in behavioristična jezikovna teorija s Skinnerjem. Hacker tu navaja Quinovo večkrat ponovljeno misel, da v jezikoslovju nimamo druge izbire kot biti behavioristi. V *Zasledovanju resnice*, na primer, pravi:

Kritiki so dejali, da je ta teza [o nedoločenosti prevoda] posledica mojega behaviorizma. Nekateri so dejali, da je *reductio ad absurdum* mojega behaviorizma. Ne strinjam se z drugim, s prvim pa se. Nadalje menim, da je behavioristični pristop obvezen. V psihologiji nekdo morda je ali morda ni behaviorist, toda v jezikoslovju nima izbire. Vsak od nas se uči svojega jezika z opazovanjem verbalnega vedénja drugih ljudi, njegovo lastno negotovo verbalno vedénje pa opazujejo in okrepijo ali popravljajo drugi. V absolutnem smislu smo odvisni od javnega vedénja v opazljivih situacijah. Dokler se naše obvladovanje jezika prilega vsem zunanjim kontrolnim točkam [*check-points*], kjer je lahko naša izgovoritev [*utterance*] ali naš odziv na izgovoritev nekoga drugega ocenjen z vidika deljene [*shared*] situacije, toliko časa je vse v redu. Naše mentalno življenje med kontrolnimi točkami je nerelevantno za oceno nas kot tistih, ki obvladamo jezik. Ničesar ni v jezikovnem pomenu onstran tega, kar je nabrano iz javnega vedénja v opazljivih okoliščinah. (Quine, 1990a: 37–38)

Hacker izpostavi tri temeljna Quinova stališča, ki so drugačna od tistih, ki so jih zagovarjali člani Dunajskega kroga. Quine zavrne jasnost razlikovanja analitično/sintetično, ki je interpretirano kot razlikovanje med resnicami, ki temeljijo na pomenih neodvisno od dejstev, in resnicami, ki temeljijo na empiričnih dejstvih. »Zato tudi zavrne osrednjo pozitivistično trditev, da so tako imenovane nujne resnice analitične, tj. resnične na temelju pomenov izrazov, ki jih tvorijo, ali resnične po jezikovni konvenciji.« (Hacker, 1996: 9). Zavrne tudi redukcionizem zgodnje faze Dunajskega kroga (trditev, da so vsi stavki, ki imajo pomen, zvedljivi na nekaj, kar je dano v neposrednem izkustvu) in stavčni verifikacionizem (ki pravi, da je enota empirične pomenljivosti *posamezni* stavek, ki ga izkustvo potrdi ali zavrne). »Namesto tega Quine, sledeč Duhemu, zagovarja holistično pojmovanje potrditve. Naše izjave o zunanjem svetu se s tribunalom čutnega izkustva ne soočajo posamezno, ampak kot korporacija.« (*ibid.*) Hacker na tem mestu poudari, da je Duhemov holizem sprejemal že Carnap v *Logični sintaksi jezika*⁹, čeprav je

⁹ Hacker v opombi navaja odlomek iz Routledgove izdaje Carnapove *Logical Syntax of Language* iz leta 1937, mi pa navedimo malo daljši odlomek iz Carnapovega izvirnika: »Za hipotezo ne obstaja ovrenje

hkrati – drugače kot kasneje Quine – priznaval razliko analitično/sintetično. Wittgenstein je neke podobne vrste (lokalni) holistični verifikacionezem, čeprav se mu je kmalu odrekal, zagovarjal v pogovorih s člani Dunajskega kroga okrog Novembra leta 1930:

Stavčni sistem je kot merilo prislonjen k dejanskosti. (...) Izjave, ki opisujejo dolžino nekega predmeta, tvorijo nek sistem, nek stavčni sistem. Takšen celoten stavčni sistem je sedaj primerjan z dejanskostjo, ne posamezni stavek. Če npr. rečem: Ta in ta točka v vidnem polju je *modra*, potem ne vem samo tega, temveč tudi to, da ta točka ni zelena, ni rdeča, ni rumena itd. Naenkrat sem prislonil celotno *barvno lestvico*. To je tudi razlog za to, zakaj neka točka hkrati ne more imeti različnih barv. (Wittgenstein, 1984: 63-64)

Tukaj to, da lahko *isto* dejanskost merimo z *različnimi* merili – ne glede na sicer pomembno vprašanje o morebitni pojmovni odvisnosti takšnih meril –, kaže, da Wittgenstein po zavrnitvi *Traktata* ni sprejemal koncepta enotne (fizikalne) značnosti.

Quine in Wittgenstein imata torej nekaj skupnih stališč o pojmu pomena. Za oba so značilni predvsem naslednja:

- (1) Zavračanje atomistične in redukcionistične paradigme stavkov.
- (2) Pomen jezikovnih bitnosti ni niti mentalna niti objektivna (konkretna ali abstraktna) entiteta.
 - (a) Pomen ni ideja, misel ali duševno stanje »v možganih«.
 - (b) Pomen stavka ni propozicija (*der Gedanke* v Fregejevem smislu).
- (3) Premik k pragmatizmu.
 - (a) Behaviorizem.
 - (b) Pomen kot raba.

(falsifikacija) v strogem smislu; kajti četudi se izkaže za L-nezdružljivo z določenimi protokolarnimi stavki, pa v načelu vedno obstaja možnost, da ohranimo hipotezo in se odpovemo pripoznanju protokolarnih stavkov. Še manj za hipotezo obstaja popolna potrditev (verifikacija) v strogem smislu. Če se vedno več L-posledic hipoteze ujema s pripoznanimi protokolarnimi stavki, bo s tem hipoteza vedno močnejše potrjena; torej obstaja le postopno naraščajoča, nikoli dokončna potrditev. V splošnem tudi ne moremo preveriti nekega posameznega hipotetičnega stavka; pri nekem takšnem posameznem stavku v splošnem ne obstajajo ustrezne L-posledice, ki imajo obliko protokolarnega stavka. Marveč moramo za dedukcijo stavkov, ki imajo obliko protokolarnega stavka, uporabiti še druge hipoteze. Zato *se preverjanje pravzaprav ne nanaša na neko posamezno hipotezo, temveč na celoten sistem fizike kot sistem hipotez* (Duhem, Poincaré).« (Carnap, 1934: 246) To, kar na tem mestu Carnap označuje s »protokolarni stavki«, Quine v svojih delih imenuje »opazovalni stavki«; in jih, drugače kot večina članov Dunajskega kroga, ne razume kot poročila o *sense data*. Hacker navaja samo zadnji tukaj navedeni stavek, čeprav razlogi za navedeni sklep sledijo iz predhodnih stališč, ki bi jih po mojem mnenju podpisal tudi Quine (in seveda tudi ta sklep).

Oba zavračata »jezikovno« doktrino o nujnih resnicah, ki so jo zagovarjali logični pozitivisti in *Logično filozofski traktat*. Toda medtem ko zreli Wittgenstein zanika, da je »nujni stavek« sploh empirični stavek – takšne stavke razlaga kot interpretacije pravil, ki urejajo posamezne jezikovne igre –, Quine zanika, da se nujne resnice kategorialno razlikujejo od empiričnih resnic. Včasih je zelo blizu trditvi, da so stavki, ki jim pripisujemo nujnost, preprosto empirične posplošitve, ki opisujejo najbolj odporne »lastnosti« realnosti.

III.

Quine razlaga verbalno vedénje v smislu naturalizma in ga razume zgolj kot nekakšno vzročno zvezo. Toda njegova podoba jezika se zdi z Wittgensteinovega stališča neustrezna, ker je po njegovem stališču razumevanje jezika bistveno povezano z zmožnostjo sledenja pravilom v določeni jezikovni igri. Za Wittgensteina *raba* (uporaba) nekega izraza ne označuje samo vedénja kot takega, ampak »vedénje, ki ga vodijo pravila oziroma, bolj splošno, vedénje, ki je podvrženo nekim standardom pravilnosti. Uporaba figur v neki igri, na primer pri šahu, ni zgolj način, kako jih ljudje premikajo, ampak način, kako jih premikajo, ko jih premikajo pravilno – v skladu s pravili za njihovo uporabo.« (Hacker, 1996: 11) Tako je res, da je jezikovno učenje osnovano na urjenju in je na nek način podobno vzpostavitvi vzročnega mehanizma pri dražljajskem pogojevanju [*stimulus conditioning*]. Vendar *ni samo to*. Sledenje pravilom ni vzročno, ni posledica vzročnega pogojevanja, ampak je intencionalno in normativno; pravila nastopajo kot razlogi naših delovanj, so našim delovanjem (seveda tudi jezikovnim) imanentna. Wittgenstein bi sicer priznal, da je del urjenja tudi vzročno pogojevanje, vendar ne bistveni del: *izurjenost* učenca se izkaže v njegovem preskoku v novo dimenzijo – v sledenje pravilom.

Za razliko od Wittgensteina je Quine behavioristični fizikalist, tako da je zanj vsako človeško delovanje posledica vzročnega pogojevanja, ki je zanj neka vrsta indukcije. Wittgenstein v *Filozofskih raziskavah* zapiše:

Lahko bi torej rekli: kazalna definicija razloži rabo – pomen – besede, če je že jasno, katero vlogo naj ta beseda v tem jeziku sploh igra. Če torej vem, da mi hoče nekdo razložiti besedo za barvo, potem bo kazalna razlaga »To se imenuje 'sepija'« pripomogla k mojemu razumevanju te besede. (FR, § 30)

S tem poudarja, da golo pogojevanje ni dovolj, da mora učenec že (vsaj implicitno) obvladati »gramatikalni« stavek »Sepija je barva«, s čimer pa je že postavljen v neko okolje rabe pravil (za barve itd.). Quine v članku »Ontološka relativnost« zanika to stališče, saj se po njegovem mnenju besedo za barvo »sepija« lahko nauči »z običajnim procesom pogojevanja oziroma indukcijo. Nekomu niti ni treba povedati, da je sepija barva in da ni niti oblika, niti snov, niti člen [*article*].« (Qu-

ine, 1969: 31) Z Wittgensteinovega stališča pa gola behavioristična perspektiva ne zadostuje za razumevanje (inteligentnega) razumevanja. Potrebna je tudi perspektiva človeške oblike mišljenja, ki ni samo intersubjektivna, kar bi sprejel tudi Quine, ampak bistveno *normativna*, utemeljena ne samo v vzročnih povezavah, ampak v sledenju pravilom:

»Kako pa me neko *pravilo* lahko nauči, kaj naj počnem na *tem* mestu? Karkoli že naredim, je vendar po določeni interpretaciji združljivo s tem pravilom.« – Ne, s tem naj ne bi bilo tako. Temveč tako: Vsaka interpretacija visi, skupaj z interpretiranim, v zraku; interpretacije mu ne more služiti kot opora. Interpretacije same ne določajo pomena.

»Torej je vse, karkoli že počnem, združljivo s tem pravilom?« – Naj vprašam tako: Kaj ima izraz pravila, recimo kažipot, opraviti z mojimi dejanji? Kakšna povezava tu obstaja? – No, recimo tale: izurjen sem bil, da se na ta znak odzovem na določen način, in sedaj se tako odzovem.

Toda s tem si navedel samo neko vzročno zvezo, razložil si samo, kako je prišlo do tega, da se sedaj usmerjamo po kažipotu; ne pa, v čem pravzaprav je slediti temu-znaku. Ne; naznačil sem tudi še, da se nekdo po kažipotu usmerja samo do te mere, kolikor obstaja neka stalna raba, neka navada. (FR, §198)

Glede nedoločenosti interpretacij sta si Quine in Wittgenstein enotna. Quine nedoločenost interpretacij vzpostavi skozi nedoločenost prevoda, ki je osnova za še dve nadaljnji nedoločenosti: nedoločenost reference in empirično poddoločenost znanstvenih teorij (*glej* Quine, 1990c). Samo da Wittgenstein poleg nedoločenosti interpretacij dodaja, da vendarle obstaja še *določenost* pomena v rabi, ki pa je onstran vsakršnih interpretacij, »da obstaja *dojemanje* pravila, ki *ni tolmačenje*; temveč se, od primera do primera aplikacije, izraža v tem, kar imenujemo 'slediti pravilu' in 'ravnati v nasprotju z njim'« (FR, § 201). Quine zavrača vsako človeško normativnost, ki jo poudarja Wittgenstein v navedenem daljšem odlomku iz njegovih *Filozofskih raziskav*, in v članku »O naravi moralnih vrednost« (Quine, 1981b) celo za moralnost utemeljuje, da je »rezultat vzročnega pogojevanja in dedovanja« (Dall'Agnol, 2003: 83). Tako tudi morala po njegovem mnenju nastane z nekakšno indukcijo. Vse za ohranitev uniformnosti vsega!

Navedeni Quinovi scientistični *uniformnosti* v razumevanju jezika Dall'Agnol postavi nasproti Wittgensteinovo *pluralnost* jezikovnih iger in zanimivo razvrsti jezikovne igre – ki jih Wittgenstein (FR, § 23) navaja kot različne, čeprav seveda ne zanika njihove prepletenosti – v različne kategorije. K jezikovnim igram znanosti bi tako iz Wittgensteinovega nabora iz tega paragrafa *Filozofskih raziskav* lahko šteli opisovanje predmeta na pogled ali s pomočjo meritev, izdelovanje predmeta s pomočjo opisa, poročanje o poteku nečesa in postavljanje domneve o tem poteku, postavljanje in dokazovanje hipotez, prikazovanje izidov eksperimenta s tabelami in diagrami itd.; k jezikovnim igram umetnosti izmišljanje zgodb in njih branje, igranje gledališke igre, petje venčka itd.; k jezikovnim igram vsakdanjosti

pripovedovanje šal in razlaganje pa tudi prošnje, zahvaljevanje, preklinjanje, pozdravljanje itd., ki bi jih morda prej prištevali k jezikovnim igram moralnosti, kamor Dall'Agnol uvršča samo dajanje in izpolnjevanje ukazov, po drugi strani pa bi nekako spadale tudi k jezikovnim igram religije, za katere je značilna predvsem molitev. Navedena Dall'Agnolova kategorizacija jezikovnih iger ima, kakor vsakršna, smisel, če pri tem sledimo Wittgensteinovemu napotku, da bo to združevanje, kakor vsakršno, odvisno od smotra, ki mu sledi: »Pomisli na različne vidike, glede na katere lahko razvrstimo orodja v vrste orodij. Ali šahovske figure v vrste figur.« (FR, § 17)

Iz vsega navedenega je jasno, da imata Wittgenstein in Quine popolnoma različni metafilozofiji.¹⁰ Quine razume posel filozofije v okviru naturalizma, fizikalizma in empirizma, Wittgenstein pa v okviru svoje gramatikalne metode. Skupno jima je le to, da oba odrekata filozofiji neko apriorno vlogo, ki bi utemeljila celoto človeškega vedenja in s tem tudi znanosti. Wittgenstein trdi, da se filozofija »dejan-ske rabe jezika ne sme na noben način dotikati, lahko jo končno samo opisuje. Kajti tudi utemeljiti je ne more. Vse pušča takšno, kakršno je. Tudi matematiko pušča takšno, kakršna je, in nobeno matematično odkritje ji ne more služiti kot vodilo.« (FR, § 124) A to ne pomeni, da ji odreka avtonomijo, saj je zanj edina prava filozofska metoda iskanje preglednega prikaza (preglednega opisa) vozlov, v katere nas zapleta jezik, ko nam prikazuje napihljive stavbe kot realne, ko se zdi, da je na nekaj apliciran, a teče v prazno ipd. Tolikokrat navajano Wittgensteinovo misel »Filozofija je boj proti začaranju našega razuma s sredstvi našega jezika« (FR, § 109) moramo zato razumeti amfibolično; proti začaranju našega razuma s sredstvi našega jezika se lahko borimo samo s sredstvi tega istega jezika:

Glavni izvor našega nerazumevanja je v tem, da nad rabo naših besed nimamo *pregleda*. – Naši gramatiki manjka preglednost. – Pregleden prikaz posreduje razumevanje, ki pa je ravno v tem, da 'vidimo povezave'. Od tod pomembnost tega, da najdemo in iznajdemo *vmesne člene*. (FR, § 122)

Quine filozofiji odreka avtonomijo, njegova metafilozofija – naturalizirana epistemologija – je razumljena kot nekakšen podaljšek znanosti:

Zanima me tok evidence od sproženja čutil do izrekov [*pronouncements*] znanosti; pa tudi temeljna načela reifikacije in, če sploh katera, priporočila [*credentials*] pojma kognitivnega pomena. Te epistemološke zadeve, in ne moje naključno zanimanje za jezikoslovje, motivirajo moja razmišljanja o radikalnem prevodu. (Quine, 1990c: 3)

¹⁰ Za obširne in/ali podrobne razprave o metafilozofiji Wittgensteinovih filozofskih raziskovanj glej, na primer, Ule (1990), Vele (2017) pa tudi članek Aleša Žagarja »Standardna interpretacija Wittgensteinovega pojma filozofije« v tej številki *Analize*. Za navezavo te metafilozofije na epistemologijo pa, med drugim, Ule (1999), Ule (2007), Vidmar (2014) in Cerkovnik et al. (2006).

Vzdraženje njegovih čutilnih receptorjev je vsa evidenca, ki jo kdorkoli ima, da bi od tod v zadnji instanci prišel do slike sveta. Zakaj ne bi zgolj pogledali, kako ta konstrukcija dejansko poteka? Zakaj se ne bi zadovoljili s psihologijo? (Quine, 1969b: 78)

Epistemologija ali kaj podobnega preprosto dobi svoje mesto kot poglavje psihologije in s tem tudi naravoslovja. Proučuje naravni pojav, to je fizični človeški subjekt. Temu človeškemu subjektu je na voljo določen eksperimentalno nadzorovan input – na primer določeni vzorci obsevanja v izbranih frekvencah – in na koncu [*in the fullness of time*] ta subjekt kot output dostavi opis tridimenzionalnega zunanjega sveta in njegove zgodovine. (Quine, 1969b: 82)

Za Quina je torej znanost tista, ki nam pove, kakšen svet je in tudi to, kako ga dojemamo. Vendar pri tem ni nevtralen, saj je zanj trenutno najboljša znanost tista s fizikalistično ontologijo in empiristično epistemologijo. Čeprav priznava tudi druge znanosti razen fizike, na primer psihologijo, kemijo, biologijo in ekonomijo, pa jih razume tako, da če jih že ne moremo zvesti na fiziko, pa nad njo vsaj supervenirajo, kajti »nič v svetu, niti drhtenje veke niti migotanje misli, se ne zgodi brez kakšne prerazporeditve mikrofizičnih stanj« (Quine, 1981c: 98). Hylton in Kemp (2019) k temu pripominjata, da bi se mnogi filozofi strinjali, da so metode in tehnike znanosti najboljši način, da kaj izvemo o svetu. Vendar se vseeno lahko vprašamo po razlogu, ki bi utemeljil, da to res velja. Pravita, da bi Quine, tudi za ceno krožnosti, vztrajal na tem, da mora tudi ta trditev sama biti osnovana na naravoslovni znanosti. Na ta način je naturalizem apliciran sam nase: »Za Quinov naturalizem temelj ne obstaja: ni osnovan na ničemer drugem.« (*ibid.*)

IV.

Na osnovi navedenega metodološkega izhodišča Quine induktivno izgradi to celoto, ki jo imenujemo znanost oziroma celoten jezik znanosti, ki nadgradi naš običajni jezik.¹¹ Zato se njegov nauk imenuje holističen. Začne s tako imenovanimi opazovalnimi stavki, ki dobijo svoj pomen iz trenutnih vzdraženj naših čutil in so na nenavaden način nekako neodvisni od celote jezika, v katerega smo vpeti: »Pojem dražljajskega pomena ... Izolira neko vrsto neto empiričnega vnosa vsakega od različnih posamičnih stavkov brez nanašanja na vsebujočo teorijo, čeprav brez izgube tega, kar stavek dolguje tej vsebujoči teoriji.« (Quine, 1960/2013: 31) Prav dobesedno vzeto je pomen nekega takšnega opazovalnega stavka urejen par dveh množic: množice tistih vzdraženj, pod katerimi bi se subjekt v interakciji z dru-

¹¹ Ker je Quine v tem zelo podroben, mu tukaj ne bom natančno sledil, ampak nameravam bolj na splošno predstaviti njegov prikaz. Bralko in bralca, ki se s Quinom morda še nista seznanila z branjem izvirnikov, pa vabim, da si prebere v tej številki *Analize* preveden odlomek iz njegove temeljne knjige *Beseda in predmet*, ki je naslovljen »Prevod in pomen«, in njegov članek »Tri nedoločenosti«.

gim subjektom s tem stavkom strinjal (afirmativni dražljajski pomen), in množice onih vzdraženj, pod katerimi se s tem stavkom ne bi strinjal (negativni dražljajski pomen).

Za lažjo predstavitev si zamislimo posebne vrste znanstvenika za pomene, recimo mu pomenoslovec in poleg njega še objekt njegovega opazovanja, ki je ravno prej omenjeni subjekt, ki se odziva na vzdraženja. Recimo, da je to komaj rojeni otrok, saj Quine trdi, da so opazovalni stavki vstopni klini v otrokov jezikovni svet.¹² Quine predlaga tudi, da se zaradi enostavnosti omejimo samo na vidna vzdraženja. Pomenoslovec opazuje otroka in lahko beleži, kako se odziva, saj kot znanstvenih vidi hkrati, kakšno sliko ima otrok na mrežnici, in to, kako se odziva. Na primer, ko otrok reče »Belo«, se da objektivno ugotoviti, da mu je na mrežnico padel spekter valovanj, ki ga opišemo z »Belo«. Ali pa ga obrnemo k beli steni, vprašamo »Belo?« in bo to kakorkoli potrdil ali ne. Če bo potrdil, se bo to, kar mu je v tem trenutku padlo na mrežnico, štelo k delu dražljajskega pomena stavka »Belo«, ki mu Quine pravi afirmativni, če zanikal, potem se bo to štelo k negativnemu.

Na ta način bo otrok po Quinovi teoriji obvladoval vse več in več opazovalnih stavkov, za naš primer še recimo opazovalni stavek »Tačka«, pomenoslovec pa bo skrbno beležil korelacije med uporabo tega stavka in sliko Tačke na otrokovi mrežnici. Recimo, da je Tačka bela, a zelo majhen otrok še ne obvlada tega, da se takrat, ko se mu na mrežnici »zabliska« Tačka, tam »zabliska« tudi bela barva in obratno. Seveda pa kmalu napreduje in obvlada že bolj komplicirane stavek, kot je, recimo, »Belo Tačka«. Pomenoslovec ugotovi, da se je otroku prikradlo že nekaj teorije, ko je ta dva opazovalna stavka povezal med seboj. Še več je obvlada, ko, na primer, ugotovi, da je Tačka nekaj, kar lahko prime, bele barve pa ne. Tačko popredmeti (reificira), bele barve pa ne, ker je ne more.

Quinova zgodba gre v smeri, da otrok obvlada vedno več in več teorije. Najprej je ta glede na visoko teorijo sorazmerno preprosta. Na primer, kmalu lahko ugotovi, da če kamen spusti iz rok, ta pade na tla; in ker se to zgodi z vsakim kamnom, obvlada hipotezo, da »Vsak kamen, ki ga spustimo iz rok, pade na tla«. Quine na ta način vzpostavi povezavo med opazovalnimi stavki in bolj teoretičnimi stavki: opazovalni stavki »prerastejo« v opazovalne kategorične trditve – najprej primitivne, potem objektivne – vse do znanstvenih hipotez.

¹² Namenoma tu tem mestu ne obravnavam neposredno Quinove teze o nedoločenosti prevoda, saj kakor pravi, »se radikalni prevod začne doma« (Quine, 1969a: 46). Miselni eksperiment radikalnega prevoda je zanj samo sredstvo za ponazoritev njegove teze o nedoločenosti *pomena stavkov*: »neskončna celota stavkov kateregakoli danega govornečnega jezika je lahko permutirana ali preslikana sama vase, tako da (a) celota govornikovih dispozicij za verbalno vedenje ostane invariantna in še vedno (b) to preslikavanje ni le korelacija stavkov z ekvivalentnimi stavki v karšnekoli še tako razrahljanem smislu ekvivalence. Brezštevilni stavki se lahko korenito razhajajo od svojih posamičnih korelatov, vendar se lahko ta razhajanja sistematično izravna, tako da se ohrani celoten vzorec medsebojnih povezav stavkov in njihovih povezav z neverbalnim vzdraženjem.« (Quine, 1960/2013: 26)

Tako ta otrok napreduje vse do vedno splošnejših hipotez in celo do najsplošnejših, kot je na primer to, da je vsaka stvar sebi enaka, da stavek ne more biti hkrati resničen in neresničen, obvlada tudi hipoteze iz matematike, kemije, biologije in klasične fizike ter končno, Quine bi rekel »in the fullness of time«, kvantno fiziko in relativnostno teorijo (morda celo do sedaj še nedoseženo ultimativno enotno teorijo fizike in vsega!). Pomenoslovec, ki ga je na njegovi poti budno spremljal, ugotavlja sledeče: (1) Da so vse posplošitve induktivno izrasle iz opazovalnih stavkov, zato je vsa empirična vsebina še tako visoko teoretičnih stavkov vsebovana zgolj v opazovalnih stavkih. (2) Da lahko vsebino opazovalnih stavkov – njihove dražljajske pomene – določimo *samo* behavioristično, torej iz opazovanja vedênja vpletenih. (3) Da se včasih ob nastopu novih opazovalnih stavkov lahko zgodi, da ne podpirajo več določenih posplošitev, ki veljajo v tej celoti. Ko je to nevzdržno, se ta celota, to polje medsebojnih učinkovanj, zamaje. In če je treba, se kakšna posplošitev zamenja z drugo. Če se le da s takšno, ki je čim nižje stopnje, ki je čim bližje obrobju celotne teorije. Namesto celotna teorija bi lahko rekli celotni jezik, saj Quine ta pojma uporablja praktično sinonimno.

Treba je dodati, da pomenoslovec iz opazovanj razbere tudi, da nič od tega, kar je spremljal pri otroku – vse od najenostavnejših opazovalnih stavkov do najbolj globokih stavkov teorije – *ni do konca določeno*, ker je to dogajanje vseskozi odvisno od družbenega okolja. To intersubjektivno določa, kateri opazovalni stavki so v igri, kaj imamo na podlagi opazovalnih stavkov za predmete in česa ne ter kaj spada v teorijo in navsezadnje tudi to, česa fizika ne dopušča.

Opisana Quinova metoda filozofije je globokem nasprotju s tisto, ki jo propagira Wittgenstein. Čeprav se bi s Quinov strinjal glede tega, da se da pomene stavkov in besed razbrati samo iz opazljivega vedênja vpletenih govorcev jezika, pa se ne bi strinjal s tem, da je edina pot do njih pot znanosti. Še več, v zgledovanju po znanosti vidi enega od bistvenih razlogov za našo škodljivo potrebo po splošnosti:

Filozofi imajo metodo znanosti nenehno pred očmi in so v skušnjavi, ki se ji ne morejo upreti, da postavljajo vprašanja in nanje odgovarjajo na način znanosti. Ta tendenca je pravi izvor metafizike in vodi filozofe v popolno temo. Tukaj bi rad rekel, da naš posel nikoli ne more biti v tem, da bi karkoli zvajali na karkoli ali karkoli razlagali. Filozofija *je* dejansko 'čisto deskriptivna'. (Wittgenstein, 2005: 79)

Ta njegova »čisto deskriptivna« metoda nam prinaša opis jezika, ki ga kot celoto lahko razumemo samo pluralistično, lahko bi rekli, da Wittgenstein v nasprotju s Quinovim *uniformnim* holizmom vzpostavi *pluralistični* holizem jezika. Jezik ni uniformna celota, ampak celota različnih jezikovnih oblik, ki jim Wittgenstein pravi jezikovne igre:

V prihodnje vas bom znova in znova opozarjal na to, kar bom imenoval jezikovne igre. To so načini uporabe znakov, ki so enostavnejši od načinov, kakor uporabljamo znake našega skrajno zapletenega vsakdanjega jezika. Jezikovne igre so oblike jezika, s katerimi otrok začne uporabljati besede. /.../ Če pogledamo takšne enostavne oblike jezika, potem mentalna megla, za katero se zdi, da zastira običajno uporabo jezika, izgine. Vidimo dejavnosti, reakcije, ki so izrazite in transparentne. Po drugi strani v teh enostavnih procesih prepoznavamo oblike jezika, ki niso ostro ločene od naših bolj zapletenih oblik jezika. Vidimo, da lahko zapletene oblike zgradimo iz primitivnih, tako da postopno dodajamo nove. (Wittgenstein, 2005: 78)

V § 66 *Filozofskih raziskav* (FR) utemeljuje, da takšnih iger ne moremo definirati, ampak jih lahko samo opišemo na podlagi njihove družinske podobnosti, saj »če jih pogledaš, sicer ne boš videl ničesar, kar bi bilo skupno *vsem*, videl pa boš podobnosti, sorodnosti, in sicer cel niz. /.../ Vidimo neko zapleteno mrežo podobnosti, ki se prepletajo in križajo. Podobnosti v velikem in malem.« V čem pa je njegova utemeljitev? Podobno kot Quine naturalizem tudi Wittgenstein tukaj svojega stališča ne more utemeljiti v ničemer drugem¹³ kot v njem samem: »Kot rečeno: ne misli, temveč glej!« (*ibid.*) Oziroma: »Pomisliti moraš na to, da je jezikovna igra nekaj nenapovedljivega. Mislim: ni zasnovana. Ni razumna (ali nerazumna). Stoji tu – kot naše življenje.« (OG, § 559) Kot jezikovno igro pa v osnovi razume enostavno jezikovno igro, s katero otrok začne uporabljati jezik – pove, da bo »včasih govoril o kakšen primitivnem jeziku kot o jezikovni igri« –, a da bo kot jezikovno igro obravnaval tudi »celoto: jezik in dejavnosti, s katerimi je prepleten« (FR, § 7). Tako je lahko določena jezikovna igra vsakršna prepletenost primitivnih jezikovnih iger. Pluralnost na višku!

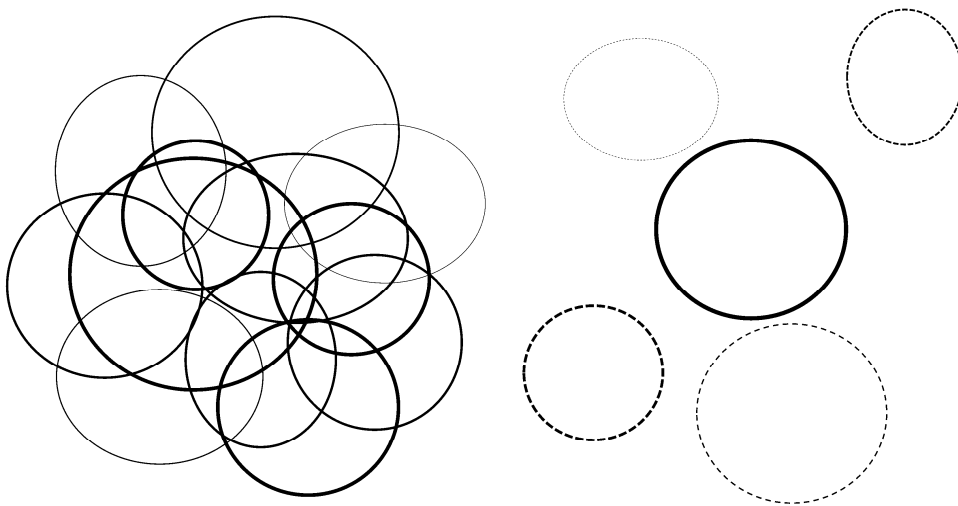
Gotovo bi kot *eno izmed* primitivnih jezikovnih iger Wittgenstein razumel tudi Quinov »igranje« otroka z opazovalnimi stavki. Podobno kot v že obravnavanem primeru s »sepijo« pa bi v nasprotju s Quinov trdil, da tudi to, recimo najprimitivnejšo jezikovno igro, obvladujejo pravila, ki bi jih lahko izrazili z gramatikalnimi stavki, ki pa niso nekakšne empirične posplošitve, ampak v jeziku izražene norme njegove uporaba. Čeprav otrok teh pravil ne zna izraziti, pa obvladujejo rabo njegovih besed. Vsako jezikovno igro uokvirjajo takšna pravila; obvladovanje jezika je za Wittgensteina normativna dejavnost. Gramatikalni stavki imajo lahko obliko empiričnih stavkov in ravno to zavaja: kdo (recimo Quine) bi jih tudi dejansko razumel kot empirične posplošitve. Stavka »Črke na mojem monitorju so temnejše od ozadja« in »Črna barva je temnejša od bele« imata isto sintaktično obliko »x je temnejši od y«, a je prvi empiričen, drugi pa gramatikalen. Enako velja za stavka »Moja soba je dolga 4 metre« in »Etalon v Parizu je dolg 1 meter«. Razlikujejo pa se v vlogah, ki jih imajo v jeziku: empirični stavki opisuje-

¹³ »Če sem utemeljitve izčrpal, potem sem sedaj zadel ob trdo skalo, moja lopata pa se upogne.« (FR, § 217)

jo realnost, gramatikalni stavki predpisujejo rabo teh empiričnih stavkov. Zato lahko Wittgenstein trdi:

O *eni* stvari ne moremo povedati niti, da je dolga 1 m, niti, da ni dolga 1 m, to pa je prameter v Parizu. – S tem pa mu seveda nismo pripisali nikakršne nenavadne lastnosti, temveč smo samo označili njegovo svojsko vlogo v igri merjenja z metrom. – Zamislimo si, da bi bil na podoben način kot prameter v Parizu shranjen tudi vzorec barv. Tako razložimo: »Sepija« se imenuje barva te tam neprodušno shranjene prasepije. Potem o tem vzorcu ne bo imelo nobenega smisla povedati niti, da ima to barvo, niti, da je nima. (FR, § 50)

Quine zavrača Wittgensteinovo razlikovanje med gramatikalnimi stavki, ki so izraz pravil, in empiričnimi stavki, ki opisujejo svet. Namesto tega vzpostavi razliko med obrobni (opazovalnimi) stavki, ki se, čeprav je njihov pomen nedoločen, neposredno nanašajo na svet okoli nas, in vedno bolj osrednjimi teoretičnimi stavki, ki se na svet okoli nas nanašajo posredno, preko zapletenih povezav z opazovalnimi stavki. Takšni bi bili različni slike jezika, kakor ju vzpostavljata Wittgenstein in Quine:

Wittgensteinov (levo) in Quinov (desno) pogled na celoto jezika.

Leva slika predpostavlja Wittgensteinov pogled na jezik kot na celoto mnogoterih na mnogotero načinov prepletenih jezikovnih iger, desna pa Quinov pogled na različne teorije sveta, ki lahko nastanejo iz permutacij jezika samega vase oziroma vzniknejo iz različnih priročnikov za prevajanje in so vse empirično ekvivalentne. Temno obrobljena je naša teorija sveta, druge pa so obrobljene črtkasto, saj Quine v članku *Tri nedoločenosti* niha med tem, da »si mislimo našo lastno

teorijo kot resnično in drugo kot neresnično«, »da se sprejme obe teoriji kot resnični«, da »stavke, ki vsebujejo tuje termine, šteje kot niti resnične niti neresnične, ker je naš predikat resnice smiselno samo relativno glede na naš lasten jezik in glede na prevode vanj« in tem, da: »Ni potrebe, da bi ju zljili v neko posamezno redundantno teorijo. Naš jezik lahko zaobjame celotni besedišči obeh teorij in potem lahko naš predikat resnice aplicira na vsako od njiju glede na njune ločene prednosti.«¹⁴ (Quine, 1990c: 15) Za zadnjo alternativo, ki mu, tako pravi na tem mestu, »sedaj najbolj ugaja« in mu jo je priporočal Davidson, bi lahko celo rekli, da se do neke (majhne) mere približuje Wittgensteinovemu pogledu na jezik.

Ta namreč tudi v znanosti dopušča različne pojmovne okvire, ki so med seboj primerljivi, ne da bi pri tem vnaprej dajali prednost enemu ali drugemu. Ti okvirji se lahko celo medsebojno prekrivajo v svojih temeljih, ki jih običajno opišemo z gramatikalnimi in drugimi oblikami tako imenovanih, kakor jih metaforično označuje Wittgenstein, tečajnih oziroma osnih stavkov. Vendar se z vsako dejansko spremembo *teorije* spremeni tudi njen pojmovni okvir – nastane nova teorija oziroma, kuhnovsko rečeno, nova paradigma.¹⁵

Svoje podobe sveta [*Weltbild*] pa nimam zato, ker bi se o njeni pravilnosti prepričal; tudi ne zato, ker sem prepričan o njeni pravilnosti. Temveč je to tradicionalno ozadje, na podlagi katerega lahko razlikujem med resničnim in neresničnim.

Stavki, ki opisujejo to podobo sveta, bi lahko sodili k neke vrste mitologiji. Njihova vloga pa je podobna vlogi pravil igre, igre pa se lahko naučimo tudi čisto praktično, brez izgovorjenih pravil.

Lahko bi si predstavljali, da bi se določeni stavki, ki imajo obliko izkustvenih stavkov, strdili in bi funkcionirali kot vodilo za nestrjene, tekoče izkustvene stavke; in da bi se to razmerje sčasoma spremenilo, tako da bi se tekoči stavki strdili, trdni pa bi postali tekoči.

Mitologija se lahko spet utekočini, rečna struga misli se lahko premakne. Razlikujem pa med gibanjem vode v rečni strugi in premikom slednje; čeprav ostra meja med njima ne obstaja.

Če pa bi kdo rekel: »Torej je tudi logika izkustvena znanost,« ne bi imel prav. Drži pa, da je lahko isti stavek enkrat obravnavan tako, kakor da mora biti preverjen z izkustvom, drugič pa kot pravilo preverjanja.

Da, breg omenjene reke sestoji deloma iz trde kamnine, ki ni podvržena spremembi ali pa je podvržena neopazni spremembi, deloma pa iz peska, ki ga zdaj tu zdaj tam odplavlja in naplavlja. (OG, §§ 94–99)

¹⁴ Za kritiko Quinovega (ne)razumevanja (ne)soizmerljivosti znanstvenih teorij glej Borstner (2004).

¹⁵ Za podrobnejši prikaz Wittgensteinovih epistemoloških in »epistemoloških« raziskovanj glej Cerkovnik et al. (2006).

Stavkov, ki so zame fiksirani, se ne učim izrecno. Lahko jih *najdem* naknadno kot rotacijsko os vrtečega se telesa. Ta os ni fiksirana v smislu, da je pritrjena, ampak jo kot negibno določa gibanje okrog nje. (OG, § 152)

Z isto gotovostjo, s katero domnevamo katerikoli matematični stavek, vemo tudi, kako naj izgovorimo črki »A« in »B«, kako se imenuje barva človeške krvi, da imajo drugi ljudje kri in jo imenujejo »kri«.

To pomeni, da *vprašanja*, ki jih postavljamo, in naši *dvomi* temeljijo na tem, da so določeni stavki – tako rekoč tečaji, na katerih se prvi premikajo – izvzeti iz dvoma.

To pomeni, da to, da se o določenih zadevah *dejansko* ne dvomi, spada k logiki naših znanstvenih raziskovanj.

Vendar ni tako, da pač ne *moremo* raziskovati vsega in se moramo po sili razmer zadovoljiti z domnevo. Če hočem, da se vrata premikajo, morajo biti tečaji fiksirani. (OG, §§ 340–343)

Očitno je, da tu Wittgenstein opisuje mnogotere in v temelju spremenljive jezikovne igre vsakdanjega življenja *in* znanosti, ki so same na sebi *kontekstualno* uokvirjene.

V.

Naj zaključim primerjavo med Wittgensteinom in Quinov z njunim že omenjenim navidezno enakim izhodiščem, katerega razumevanji pa pri njiju *radikalno* divergirata. Quine rad poudari, kako je nekatera stališča, ki jih zagovarja Wittgenstein v *Filozofskih raziskavah*, zagovarjal že Dewey, »ko se je Wittgenstein še držal svoje slikovne teorije pomena« (Quine, 1969a: 27). Takole situacijo *radikalnega* prevoda – »Kar pa je relevantno za naše namene, je *radikalen* prevod, tj. prevod jezika doslej nedotaknjenih ljudi.« (Quine, 1960/2013: 25) – opiše Wittgenstein:

Kdor pride v neko tujo deželo, se bo jezika domačinov marsikdaj učil s pomočjo kazalnih razlag, ki mu jih podajo; o tolmačenju teh razlag pa bo moral pogosto *ugibati*, in včasih bo ugibal pravilno, včasih napačno.

In sedaj lahko, prepričan sem, rečemo: Avguštin opisuje učenje človeškega jezika tako, kakor da bi prišel otrok v neko tujo deželo in ne bi razumel jezika te dežele; to pomeni: tako, kakor da bi že imel nek jezik, samo ne tega. Ali tudi: kakor da bi otrok že lahko *mislil*, samo ne bi mogel še govoriti. In »misliti« bi tukaj pomenilo nekaj kot: govoriti sam s seboj. (FR, § 32)

Bi lahko rekli, da je Quine obtičal v avguštinski sliki jezika, katere kritika so *Filozofske raziskave*, in ni uvidel, da se mora otrok hkrati s stavki jezika naučiti tudi pravil njihove rabe?

Wittgenstein and Quine: Basic Similarities and Differences

The article presents some basic and essential conceptual similarities and differences in the philosophical approaches of two of the leading analytical authors of the 20th century; the mature Wittgenstein from his break with *Tractatus* onwards and W. V. Quine mainly in the ideas he developed from the book *Word and Object* onwards. Similarities can be found in the fact that they both rejected the atomistic and reductionist paradigm of the Vienna Circle and the notion of meaning as either a mental or objective abstract entity. In terms of behaviorism and understanding the meaning of sentences and words in use, both of them conceptualized language in a pragmatist framework. However, there are essential differences between their positions as well, arising from their completely different metaphilosophies – grammatical analysis at Wittgenstein's and naturalism at Quine's side.

Keywords: pragmatism, meaning as use, naturalism, holism, pluralism, Wittgenstein, Quine.

Literatura

- Arrington, Robert L., in Glock, Hans-Johann (1996). »Editors' Introduction«. V Arrington, Robert L., in Glock, Hans-Johann (ur.), *Wittgenstein in Quine*, London in New York: Routledge, str. xiii–xvii.
- Borstner, B. (2004). »Dve dogmi, ontološka zavezanost, prevedljivost in problem inkomenzurabilnosti«. *Analiza*, let. 5., št. 4, str. 86–98.
- Carnap, R. (1934). *Logische Syntax der Sprache*. Dunaj: Verlag von Julius Springer.
- Cerkovnik, B. (1998). »Wittgenstein in Dunajski krog«. *Analiza*, let. 2., št. 2–3, str. 95–116.
- Cerkovnik, B. (2013). *Proti meji smisla: razprave k Logično filozofskemu traktatu*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Cerkovnik, B. et al. (2006). »Kako je mogoče dvomiti?«. V *Philologos 1*, Ljubljana: KUD Logos, str. 65–117.
- Dall'Agnol, D. (2003). »Quine or Wittgenstein: The End of Analytic Philosophy?«. *Principia*, 7 (1–2), str. 15–91.
- Gibson, Roger F. (2004). »Willard van Orman Quine«. V Gibson, Roger F. (ur.), *The Cambridge Companion to Quine*, Cambridge: Cambridge University Press, str. 1–18.
- Hacker, P. M. S. (1996). »Wittgenstein and Quine: Proximity at Great Distance«. V Arrington, Robert L., in Glock, Hans-Johann (ur.), *Wittgenstein in Quine*, London in New York: Routledge, str. 1–38.

- Hylton, P. in Kemp, G., (2019). »Willard Van Orman Quine«. V Zalta, E. N. (ur.), The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2019 Edition), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/spr2019/entries/quine/>>.
- Quine, W. V. (1960/2013). *Word and Object*. Cambridge, Mass.: The MIT Press.
- Quine, W. V. (1969a). »Ontological Relativity«. V Quine, W. V., *Ontological Relativity and Other Essays*, New York: Columbia University Press, str. 26–68.
- Quine, W. V. (1969b). »Epistemology Naturalized«. V Quine, W. V., *Ontological Relativity and Other Essays*, New York: Columbia University Press, str. 69–90.
- Quine, W. V. (1981a). »Has Philosophy Lost Contact with People?«. V *Theories and Things*. Cambridge, Mass.: The Belknap Press of Harvard, str. 190–193.
- Quine, W. V. (1981b). »On the Nature of Moral Values«. V *Theories and Things*. Cambridge, Mass.: The Belknap Press of Harvard, str. 55–66.
- Quine, W. V. (1981c). »Goodman's Ways of Worldmaking«. V *Theories and Things*. Cambridge, Mass.: The Belknap Press of Harvard, str. 96–99.
- Quine, W. V. (1981d). »Use and its Place in Meaning«. V *Theories and Things*. Cambridge, Mass.: The Belknap Press of Harvard, str. 43–54.
- Quine, W. V. (1990a). *Pursuit of truth*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Quine, W. V. (1990b). »Homage to Rudolf Carnap«. V Quine, W. V., in Carnap R., *Dear Carnap, Dear Van: The Quine-Carnap Correspondence and Related Work*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Quine, W. V. (1990c). »Three Indeterminacies«. V Barrett, R. in Gibson, R. (ur.), *Perspectives on Quine*, Oxford: Blackwell, str. 1–16.
- Quine, W. V. (2001). »Dve dogmi empirizma«. *Analiza*, let. 5., št. 4, str. 67–85.
- Ule, A. (1990). *Filozofija Ludwiga Wittgensteina (Od Traktata do Filozofskih raziskav)*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Ule, A. (1999). »Gotovost v sledenju pravilom zavrača skepticizem«. *Analiza*, let. 3., št. 3–4, str. 22–47.
- Ule, A. (2007). »Moorov 'dokaz' zunanjega sveta in skupno znanje«. *Analiza*, let. 11., št. 4, str. 45–54.
- Vele, U. (2017). »Forma v službi metode: Kako brati Wittgensteinove Filozofske raziskave«. *Analiza*, let. 21., št. 3–4, str. 123–137.
- Vidmar, Š. (2014). »O gotovosti in epistemologija«. *Analiza*, let. 18., št. 1–2, str. 119–132.

Wittgenstein, L. (1969). *Tractatus logico-philosophicus*. V Wittgenstein, L., *Schriften 1*, Frankfurt/M.: Suhrkamp.

Wittgenstein, L. (1970). Das blaue Buch. Eine Philosophische Betrachtung (Das braune Buch). V Wittgenstein, L., *Schriften 5*, Frankfurt/M: Suhrkamp.

Wittgenstein, L. (1976). *Logično filozofski traktat*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Wittgenstein, L. (1984). *Wittgenstein und Wiener Kreis, von Friedrich Waismann*. V Wittgenstein, L., *Schriften 3*, Frankfurt/M: Suhrkamp.

Wittgenstein, L. (2005). »Modra knjiga (prva tretjina)«. *Analiza*, let. 9., št. 3, str. 65–93.

Wittgenstein, L. (2009). *Philosophische Untersuchungen / Philosophical Investigations*. Prevedli G. E. M. Anscombe, P. M. S. Hacker in Joachim Schulte; revidirano četrto izdajo uredila P. M. S. Hacker in Joachim Schulte. Oxford & Malden: Blackwell Publishing Ltd.

Wittgenstein, L. (tipkopis). *Filozofske raziskave*. Prevod Borut Cerkovnik. [FR]

Wittgenstein, L. (tipkopis). *O Gotovosti*. Prevod Borut Cerkovnik. [OG]